
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2024.02.067>

УДК: 330.341.2:338.43.01

JEL: B 25, B 49, F15, O 15

Валерія Корнівська

ІНСТИТУЦІЙНА ЕФЕКТИВНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПЕРСПЕКТИВ УКРАЇНИ

Стаття друга. ІНСТИТУЦІЙНІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

У статті показано оцінки інституційної ефективності в Україні згідно з методологією Світового банку **Worldwide Governance Indicators**. Наведена інституційна динаміка дає підстави оцінити інституційну ефективність в Україні як низьку не тільки щодо середньоевропейського рівня, а й щодо європейських країн низької інституційної ефективності (Болгарія та Румунія). За переважною більшістю показників інституційної ефективності спостерігається низхідна інституційна динаміка. Для визначення факторів ефективно інституційної адаптації України в роботі показано досвід успішних (Естонія) та менш успішних (Болгарія) країн-членів ЄС. На цій основі показано інституційні ризики та обґрунтовано, що раціональна стратегія євроінтеграції має включати відповідні підходи з точки зору інтеграційного ризик-менеджменту, включаючи створення національних резервів та збереження можливості маневру у разі виникнення шоків ситуацій. Показано, що для успішної реалізації євроінтеграційних процесів необхідним є формування власної, адекватної національно укоріненому типу економічного розвитку інституційної архітекτονіки, заснованої на українській ідентичності.

К л ю ч о в і с л о в а : інститут, інституційна ефективність, євроінтеграція

Корнівська Валерія Олегівна (vkornivska@ukr.net), д-р екон. наук; старший науковий співробітник сектору цифрової економіки відділу економічної теорії ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>

Цитування: Корнівська В. О. Інституційна ефективність у контексті євроінтеграційних перспектив України. Стаття друга. Інституційні євроінтеграційні перспективи України. Економічна теорія. 2024. №2. С. 61–87. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2024.02.067>

© В. Корнівська, 2024

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2024. № 2: 67–87

INSTITUTIONAL EFFICIENCY IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S EUROINTEGRATION PROSPECTS

Article two. **UKRAINE'S INSTITUTIONAL EUROINTEGRATION PERSPECTIVES**

Valeriia Kornivska (vkornivska@ukr.net), Doctor of Economics, Institute for Economics and Forecasting of NAS of Ukraine. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0348-0404>.

*The article provides a few evaluations of institutional efficiency in Ukraine according to the methodology of the World Bank **Worldwide Governance Indicators**. The presented institutional dynamics give reasons to assess institutional efficiency in Ukraine as low not only in relation to the average European level, but also in relation to European countries with low institutional efficiency (Bulgaria and Romania). According to the vast majority of indicators of institutional efficiency, downward institutional dynamics are observed. In order to determine the factors of effective institutional adaptation of Ukraine, the work displays the experience of successful (Estonia) and less successful (Bulgaria) EU member states. On this basis, institutional risks are shown and it is substantiated that a rational European integration strategy should include appropriate approaches from the point of view of integration risk management, including the creation of national reserves and maintaining the ability to maneuver in case of shock situations. It is shown that for the successful implementation of European integration processes, it is necessary to create one's own institutional architecture, adequate to the nationally rooted type of economic development, based on Ukrainian identity.*

Key words: institution, institutional efficiency, European integration.

Україна сьогодні опинилася у вирі змін глобальних геополітичних контекстів, світових систем координат. Підлягають ревізії інститути наднаціонального рівня. Демонструють свою спадаючу ефективність інститути локального рівня. Війна істотно вплинула на українське інституційне середовище, поставивши його на воєнні рейки, кардинально трансформувавши соціоінституційний клімат.

Державні інститути увійшли у стан тривалої турбулентності. Виправлення ситуації пов'язується сьогодні з європейською інтеграцією, покликаною шляхом інституційної конвергенції покращити інституційне середовище в Україні. Водночас ситуація значно складніша, ніж здається в умовах домінанти євроінтеграційних прагнень.

Завершення російсько-української війни лежить у площині злагодженої співпраці світових лідерів на наднаціональному рівні політичного діалогу, водночас очевидно, що "на ньому все частіше розгортається непримирима боротьба національного лобі різних західних та східних країн, що повністю розбалансиє глобальний політичний процес. Починаючи з 2008 року світ охопила череда криз, які кожний раз демонстрували пріоритетність національних інтересів пе-

ред наднаціональним цілепокладанням. Саме у таких умовах формується нова складна система статусів і зв'язків глобальних інститутів з українською політичною системою, у тому числі через активізацію реалізації європейського шляху України. У якій мірі це сприяє повоєнному відновленню нашої країни? Яким має бути шлях посткризового розвитку України?" (Корнівська, 2022). У сучасних умовах ці питання загострюються, отримуючи екзистенціальний сенс.

Інституційний вимір європейської інтеграції розглядається в багатьох роботах сучасних дослідників, що, визначаючи перспективи приєднання до ЄС, обґрунтовують питання інституційної адаптації, механізми її реалізації (Геєць, 2011; Гриценко та інші, 2021); досліджують досвід країн, що, приєднуючись до європейського інституційного простору, реалізовували глибинне інституційне реформування (Черненко, 2014); виявляють інституційні диспропорції євроінтеграції (Сіденко, 2017; Корнівська, 2018); аналізують вплив євроінтеграції України на інституційну архітектуру ЄС¹, характеризують наслідки інтеграції України у зовнішньополітичному контексті та у частині політики безпеки².

У дослідженні Центру Разумкова підкреслюється болючість та унікальність шляху України. "Здійснюючи опір широкомасштабній збройній російській інтервенції, потерпаючи від величезних людських і фінансово-економічних втрат, країна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, продовжує європейську інтеграцію в різних сферах, поглиблює партнерство з ЄС на секторальних напрямках, виконує рекомендації Єврокомісії і запроваджує на практиці положення Угоди про асоціацію"³.

¹ Blockmans Steven. (2023). The Impact of Ukrainian Membership on the EU's Institutions and Internal Balance of Power. International Centre for Defence and Security. URL:

https://icds.ee/wpcontent/uploads/dlm_uploads/2023/11/ICDS_Policy_Paper_The_Impact_of_Ukrainian_Membership_on_the_EU%C2%B4s_Institutions_and_Internal_Balance_of_Power_Steven_Blockmans_November_2023.pdf

² Raik Kristi, Blockmans Steven. (2023). Accelerator for a Geopolitical Europe Potential Impact of Ukraine's Membership on EU Foreign, Security, and Defence Policy. International Centre for Defence and Security. URL: <https://icds.ee/en/accelerator-for-a-geopolitical-europe-potential-impact-of-ukraines-membership-on-eu-foreign-security-and-defence-policy/>

³ Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. (2022). Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187188_2022_ukr_full.pdf

Все це відбувається на тлі зростаючих внутрішніх та зовнішніх проблем розвитку самого Європейського Союзу. "Криза кількісного та якісного зростання спільноти", яка проявилася після глобальної фінансової кризи 2008 року, показала, що проблеми перестають бути "проблемою окремих «периферійних» країн Євросоюзу"; і із суто економічної криза дедалі більше перетворюється на політичну та стає новим випробуванням для співтовариства" (Палінчак, 2016). Істотним викликом для країн ЄС стає падіння інституційної ефективності.

Дослідження агенції Eurofound⁴, проведене у 2022 році (див. статтю першу), показало, що, незважаючи на провідні позиції у світі, після кризи 2008–2009 рр., європейської боргової кризи та наступної за нею рецесії, показники інституційної ефективності в країнах ЄС істотно погіршилися як наслідок зростання економічних та соціальних диспропорцій. У докризовий період 1996–2007 рр. тривало інституційне зближення та загальноєвропейське покращення інституційної ефективності за деякими напрямками інституційного розвитку. Після глобальної фінансово-економічної кризи тривають тенденції зниження значень показників та збільшення розбіжностей в інституційній ефективності між державами ЄС⁵.

Внутрішні європейські процеси інституційної дивергенції є результатом втрати усталеності інституційного середовища, у тому числі внаслідок тривалих тенденцій інституційного реформування в ЄС. Важливим у цьому контексті є визначення меж ефективності інституційної адаптації нашої країни, зважаючи на досвід успішних та менш успішних країн-членів ЄС.

Для оцінки євроінтеграційних інституційних перспектив України у першій статті ми показали ефективну у цьому контексті методологію Worldwide Governance Indicators (WGI), розроблену Світовим банком і вперше застосовану у 1996 році. Вона передбачає оцінку якості інституційного середовища країн за такими критеріями: ефективність державного управління, захист прав громадян та підзвітність держави, політична стабільність та відсутність насильства, якість регуляторної політики, якість правових інституцій, ан-

⁴ Eurofound. (2022). Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.

⁵ Ibid.

тикорупційний контроль. Оцінка інституційної ефективності проводиться на основі узагальнень результатів опитувань дослідницьких центрів, бізнес-структур, агентств, неурядових організацій, приватних осіб. Результати обстежень складаються в індивідуальні індикатори, які потім агрегуються в шість зведених індексів, за якими проводиться ранжування ефективності інститутів. Показники інституційної ефективності можуть коливатися від -2,5 (найгірший показник) до 2,5 (найкращий показник) (*Worldwide Governance Indicators, 2024*).

На основі оцінки інституційної ефективності в країнах ЄС та в Україні у першому наближенні ми показали, що процес європейської інтеграції України в інституційному контексті варто розглядати як приєднання країни зі слабкими інститутами на низхідній фазі інституційної динаміки до історично інституційно сегментованого, а актуально – інституційно розбалансованого інтеграційного об'єднання (*Корнієвська, 2024*). Проведемо більш детальну оцінку інституційної ефективності в Україні.

Наведена інституційна динаміка (рис. 1) дає підстави оцінити інституційну ефективність в Україні як низьку не тільки щодо середньоєвропейського рівня (показник 1, або дещо більше 1)⁶, але й щодо країн низької інституційної ефективності (Болгарія та Румунія).

Протягом усього періоду досліджень Україна показувала *від'ємні значення практично всіх індексів інституційної ефективності*, крім індексу права голосу та підзвітності держави та індексу політичної стабільності, за якими на нетривалий час вдалось досягти позитивних значень (рис. 1).

Найбільші коливання спостерігаються у динаміці показника політичної стабільності та відсутності насильства (від максимального 0,17 у 2007 році до мінімального -2,00 у 2022 році). Ба більше, за 26 років спостережень цей показник зазнав значних негативних змін: на початку досліджень у 1996 році він був на рівні -0,15, у 2022 році – -2,00. Якість правових інститутів також змінилася на гірше. Решта показників, незважаючи на їх загалом від'ємні значення, дещо покращилися (рис. 1, рис. 2): право голосу, ефектив-

⁶ Eurofound. (2022). Does Europe lead the way in institutional quality? Publications Office of the European Union, Luxembourg.

ність державного управління, якість регуляторної політики, антикорупційний контроль. Водночас вони нижчі за показники країн Центральної та Східної Європи, не кажучи вже про показники пострадянських країн Балтії, які сьогодні випереджають навіть Середземноморські країни.

У сучасних умовах за всіма показниками в Україні спостерігається низхідна інституційна динаміка, крім антикорупційного контролю, якість якого дещо зростає (рис. 1).

Розрив в інституційній ефективності між Україною та країнами найвищої інституційної якості, наприклад Фінляндією, значний: індекс ефективності державного управління у 2022 році був на рівні -0,5 в Україні і 1,76 в Фінляндії. Розрив існує і між країнами низької інституційної якості та Україною (у 2022 році -0,5 в Україні і -0,27 у Болгарії) (рис. 3). І якщо Болгарія тільки за двома показниками (якості правових інституцій та антикорупційного контролю) знаходиться у від'ємній області⁷, то Україна за всіма.

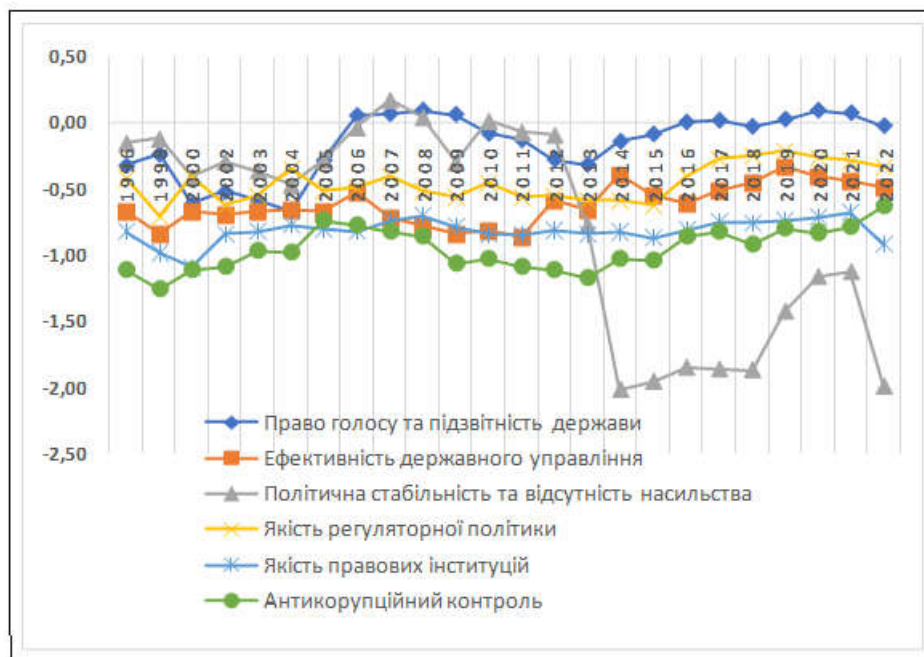

Рисунок 1. Динаміка індексів інституційної ефективності України упродовж 1996–2022 років

Джерело: побудовано автором на основі даних Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

⁷ Worldwide Governance Indicators.

<https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

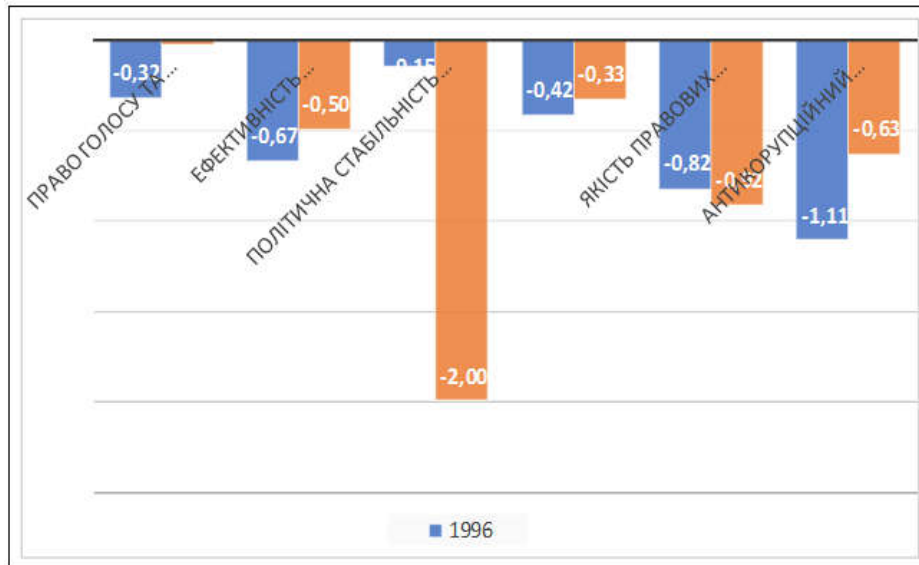

Рисунок 2. Індекси інституційної ефективності України у 1996 і у 2022 роках

Джерело: побудовано автором на основі даних Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

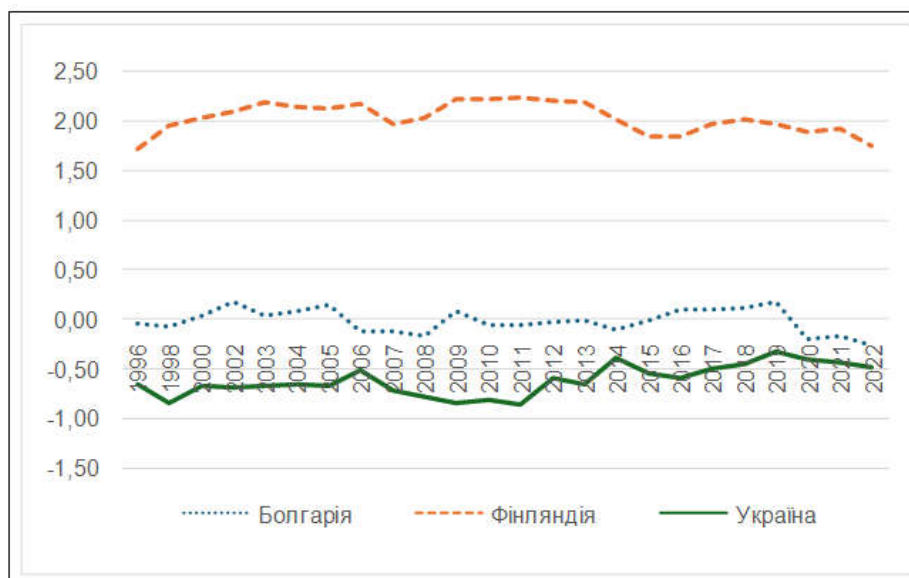

Рисунок 3. Індекси ефективності державного управління у Фінляндії, в Болгарії та в Україні за період 1996–2022 років

Джерело: побудовано автором на основі даних Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

За роки незалежності Україна не змогла істотно покращити якість інституційного середовища та вийти хоча б на мінімальний рівень європейських країн. Серед усіх пострадянських держав це вдалося тільки країнам Балтії; важливо, що цей процес розвивався як протягом позаблокового існування країн, так і за часів євроінтеграції.

Приклади євроінтеграції

У випадку Естонії варто брати до уваги, що інтеграція з ЄС спрацювала на благо зростання інституційної ефективності з багатьох причин, головними з яких був досвід незалежної державності між двома світовими війнами, переважно іноземні інвестиції протягом пострадянського періоду.

Істотно вплинув рівень довіри у суспільстві та соціальний капітал (Архієреєв, 2020). У 2022 році Естонія досягла свого інституційного максимуму (1,34), наблизившись до показника Фінляндії, який був на рівні 1,76 (рис. 4). Незважаючи на те, що конвергенція відбувалася на тлі зменшення показників Фінляндії, Естонія все ж таки показала значне покращення інституційної якості (з 0,61 у 1996 році до 1,34 у 2022 році).

На сьогоднішній день Естонія займає високі позиції в глобальних рейтингах демократії та верховенства права. У 2023 році за Індексом демократії країна була на 27 місці у світі⁸, випереджаючи Італію, Бельгію та більшість країн Центральної та Східної Європи. Країна посідала 9 місце у рейтингу верховенства права⁹ і 8-ме у світовому індексі свободи преси від "Репортерів без кордонів"¹⁰. ВВП країни істотно збільшився: якщо до вступу в ЄС у 2004 році Естонія була на рівні 48% від середнього показника для 15 країн-членів, то у 2023 році ВВП Естонії досяг рівня 85% середнього показника по ЄС 27¹¹ (Raik, 2024). Позитивні результати

⁸ Democracy index 2023. Age of conflict. URL: <https://d1qqtien6gys07.cloudfront.net/wp-content/uploads/2024/02/Democracy-Index-2023-Final-report-11-15.pdf>

⁹ World Justice Project, 2023. URL: <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2023>

¹⁰ Reporters Without Borders, 2023. URL: <https://rsf.org/en/index?year=2023>

¹¹ Raik, Kristi. (2024). Having doubts about the value of EU enlargement? Look at Estonia!. International center for defense and security. URL: <https://icds.ee/en/having-doubts-about-the-value-of-eu-enlargement-look-at-estonia/>

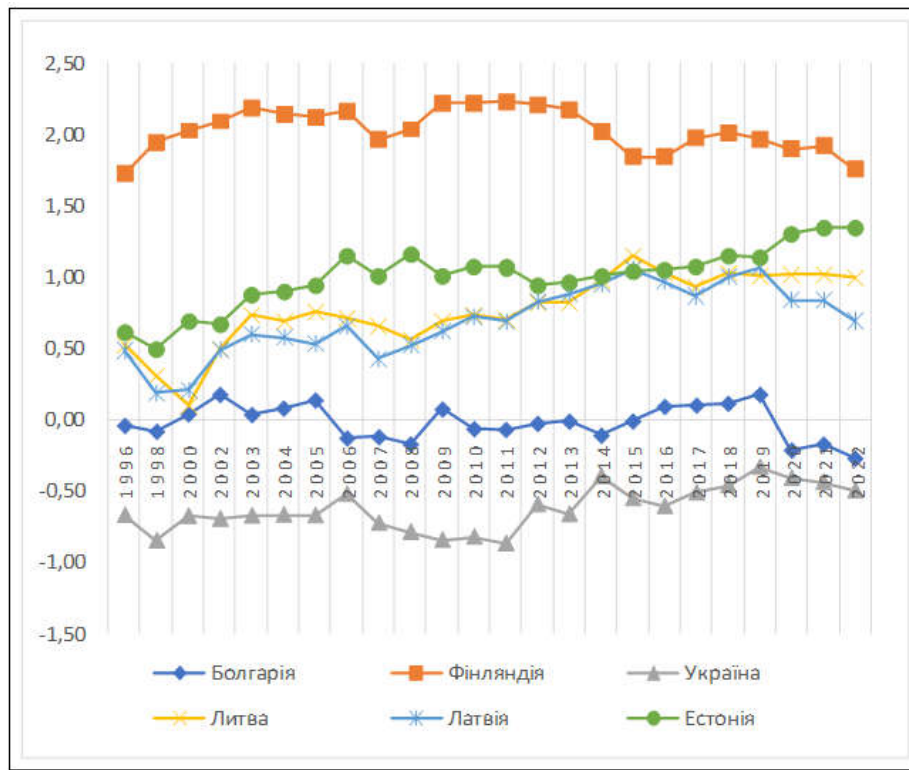

Рисунок 4. Індеси ефективності державного управління у Фінляндії, в Болгарії, в Литві, Латвії, Естонії та в Україні за період 1996–2022 роки

Джерело: побудовано автором на основі даних Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

вступу Естонії до ЄС показали, що як політичні, так і економічні можливості, які надало членство в ЄС (зокрема іноземні інвестиції), переплітаються з внутрішніми умовами та національними зусиллями.

Інший приклад – Болгарія. Вступ Болгарії до ЄС показав амбівалентність процесу євроінтеграції як в економічному, так і соціоінституційному контексті. З одного боку, відразу виникли позитивні ефекти від прийняття Болгарії в межі єдиної, спільної політики захисту європейських громадян, що проявилися у звільненні болгарських медсестер з лівійського полону. За підтримки Президента Франції і за його особистих переговорів з лідером Лівії Каддафі тільки після вступу Болгарії до ЄС таке повернення стало можливим.

"Найважливіше, що сталося, не мало матеріального підґрунтя, – але було для болгар усвідомленням своєї приналежності до європейської родини"¹².

З другого боку, незважаючи на відкриття позитивних довгострокових перспектив, що пов'язувалися із зростанням іноземних інвестицій¹³, перше, що відчували громадяни, – це підвищення цін; при цьому, за соціологічними опитуваннями, 14% населення показали, що їх життя значно погіршилося за перший рік вступу країни до ЄС, 10% показали, що життя істотно поліпшилося; загалом 44% болгар вважали, що їхнє життя покращилося, решта 56% – так не вважали¹⁴.

Як свого часу показали фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, "приєднання Болгарії до провадження кліматичної політики було завчасним і не відповідало можливостям країни; підписуючи угоду про вступ до ЄС, Болгарія зобов'язалася виробляти до 2010 р. 11 % електроенергії за рахунок відновлювальних джерел енергії, а пізніше обіцянки були збільшені до 16 % у 2020 році. Наслідком намагань виконати ці зобов'язання стало значне зростання вартості електричної енергії для населення, що викликало так звані «електричні протести» по всій країні, сутички мітингувальників з поліцією, три самоспалення, більше сотні ув'язнених та, як наслідок, відставку уряду. Зміна влади не призвела до стабілізації ситуації в країні, – із травня 2013 року протестні настрої населення знову вилились на вулиці міст. Політична нестабільність стала перманентним явищем" (Черненко, 2014).

¹² Костюк Б. Болгарія: що змінилося після року членства в Євросоюзі? 4 січня 2008. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/975101.html>

¹³ Процеси іноземного інвестування в економіку Болгарії не можна назвати стабільними. Незважаючи на первісні істотні іноземні впливання, у 2012 році вони скоротилися. Див.: Іноземні інвестиції в економіку Болгарії скоротилися майже вдвічі. Українформ. 2012. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1304576-pozemni_investitsiy_v_ekonomiku_bolgar_skorotilisya_mayge_vdvch_1070387.html, у 2016 році тенденція ще залишалась стабільною. Див.: Болгарія: скорочення іноземних інвестицій. 2016. <https://deniz-estate.com/ua/blog/news/investicii-v-pedvizhivost-bolgarii/> Ситуація була виправлена у 2023 році, коли відбулося зростання іноземних інвестицій: за 11 місяців минулого року вони становили 7 млрд левів, майже на 2 млрд левів більше порівняно з тим самим періодом 2022 року. Див.: Серж Български. Рекордне зростання іноземних інвестицій у Болгарії. Січень 2024. Українська Болгарія. URL: <http://burgas.su/rekordne-zrostannya-inozemnyh-investitsiy-u-bolgarii/>

¹⁴ Костюк Б. Болгарія: що змінилося після року членства в Євросоюзі?

Тепер подивимося на інституційний аспект процесу. Одним із головних зобов'язань, що брала на себе Болгарія, була боротьба з корупцією (Черненко, 2014).

Динаміка індексу антикорупційного контролю в Болгарії за період 1996–2022 рр. показує, що проблема корупції, незважаючи на певні зрушення, що відбувалися перед самим вступом до ЄС (2003–2005 рр.), лишається невирішеною (рис. 5).

Переважно від'ємні значення індексу, загалом коливальні нестійкі показники доводять, що існують укорінені механізми соціоінституційної взаємодії в країні, болгарський тіньовий архетип, що неможливо здолати шляхом зовнішньо привнесеного інституційного реформування.

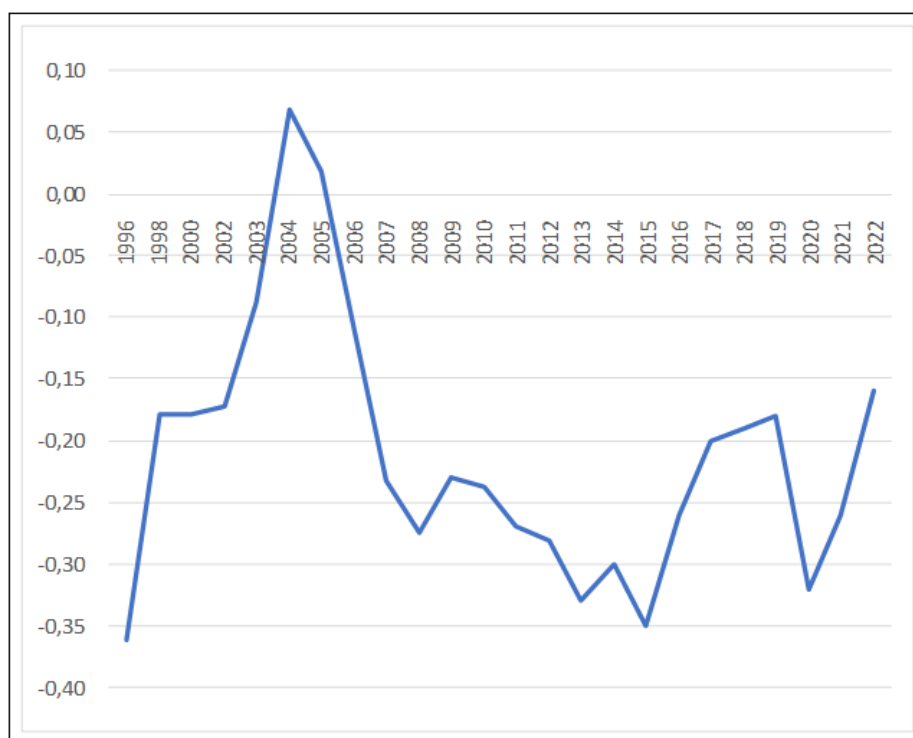

Рисунок 5. Індекс якості антикорупційного контролю в Болгарії за період 1996–2022 років

Джерело: побудовано автором на основі даних Worldwide Governance Indicators. <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators>

Будучи найбільш бідною країною ЄС, Болгарія регулярно отримує європейську фінансову допомогу для розбудови інфраструктури та зростання енергоефективності. При цьому, як показує Центр дослідження демократії – неурядова організація в Софії, 15 % фінансування, отриманого з фондів ЄС, регулярно привласнювалися злочинними групами. Відповідно до звіту за 2022 рік у Болгарії проводилося 143 розслідування щодо збитків, нанесених ЄС, на загальну суму 492 мільйони євро. Найбільш резонансними стали два проєкти з модернізації залізничної інфраструктури вартістю понад 241 мільйон євро, виділені ЄС, і грант на підвищення енергоефективності житлових будинків¹⁵.

У цьому контексті слід брати до уваги, що, зважаючи на істотні впливи ЄС в країну (Корнівська, 2021), боротьба з корупцією триває, зокрема вона стосується сфери державного інвестування. Останні звіти Єврокомісії свідчать, що на рівні уряду первісним пріоритетом визначено підвищення ефективності та результативності державних інвестицій в Болгарії. План відновлення та стійкості Болгарії сконцентрований та зеленому та цифровому переході, включаючи цифровізацію державного управління та бізнесу, транспорту та енергетики. Співпраця з Єврокомісією спрямована на укріплення нормативно-правової бази управління державними інвестиціями, покращення методології оцінки та відбору інвестиційних проєктів та їхнього подальшого моніторингу.

Для реалізації цих завдань було здійснено впровадження законодавства ЄС. Для підтримки реформ болгарського уряду у сфері державної інвестиційної політики був проведений аналіз поточної практики державного інвестування (нормативно-правова база та планування); надано конкретні практичні рекомендації щодо укріплення досвіду і потенціалу державного сектора з управління інвестиціями, також розроблено шляхи реалізації наданих рекомендацій, що склалися з довгострокове стратегічне планування, координацію між секторами і між рівнями уряду, відбір проєктів, складання бюджетів і показників фінансової стійкості тощо. За результатами

¹⁵ Roussi Antoaneta. (2023). EU prosecutor swings into action over misused European cash in Bulgaria. Politico. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-bulgaria-epo-public-prosecutor-laura-codruta-kovesi-misused-european-cash/>

було систематизовано найкращу болгарську та європейську практику інвестування для широкого використання по свій країні. Ефективність цих заходів покаже час, сьогодні ж кроки Брюсселя щодо врегулювання питання антикорупційного контролю в Болгарії поки є безрезультатними.

Інституційні перспективи України

1. Визнаючи історичний характер європейських перспектив України та зрушень у бік європейського цивілізаційного простору, водночас не слід втрачати зваженого економічного погляду на зміни, що відбуваються, тому що історичний досвід України свідчить про те, що будь-які здобутки та переваги супроводжуються витратами та втратами, і не лише в структурно-економічному та фінансовому плані, а ще й в інституційному вимірі. Раціональна стратегія євроінтеграції має включати відповідні підходи з точки зору інтеграційного ризик-менеджменту, включаючи створення національних резервів та збереження можливості маневру у разі виникнення шоків ситуацій.

2. Відповідаючи на питання, яким буде шлях України, варто брати до уваги, що межі зростаючих позитивних інституційних ефектів євроінтеграції вже пройдені у середині 2000-х років. Деякі країни, що приєднувалися протягом останніх етапів інтеграції, змогли підхопити висхідні хвилі інституційної ефективності 10 років тому. В інституційному контексті актуальні євроінтеграційні перспективи неоднозначні. Про це, зокрема, свідчить падіння інституційної ефективності у міру розширення загальноєвропейського простору, що спостерігається у певних країнах (*див. статтю 1*).

3. Варто також враховувати можливі ризики дестабілізації в умовах інституційної адаптації за економічного, соціоінституційного, гуманітарного виснаження війною. При цьому для ЄС приєднання економічно нестабільної країни у стані війни також може стати інституційним випробуванням. Це вже сьогодні зрозуміло з реакції певних європейських країн на загальноєвропейські кроки щодо економічного та геополітичного захисту українських інтересів (Угорщина, Польща).

4. Останнє опитування Європейської ради з міжнародних відносин (ECFR)¹⁶ показало, що євроінтеграція розглядається в ЄС як під геополітичним, так і під геоекономічним кутом, – на першому місці сьогодні питання безпеки та витрат приєднання нових держав. Незважаючи на те, що європейці певним чином підтримують вступ України до ЄС, взагалі ж досить прохолодно ставляться до подальшого розширення блоку. Розглядаються кандидатури Молдови та Чорногорії, але відчувається явна протидія стосовно Туреччини, Албанії, Боснії та Герцеговини, Грузії, Косово, Північної Македонії та Сербії. При цьому серед опитуваних Австрії, Данії, Німеччини та Франції переважає негативна думка стосовно подальшого розширення ЄС.

Питання приєднання України виглядає так: загалом 45 % опитаних вважають, що приєднання України негативно вплине на безпеку ЄС і 25 % бачать у цьому позитивні моменти. 39 % вважають, що приєднання України негативно вплине на безпеку їхньої держави і 24 % очікують позитивного впливу.

50% опитаних в Данії підтримують вступ нашої країни, 47 % польських опитаних також на боці реалізації інтеграції; водночас думки в Румунії розділилися: 32 % підтримують, 29 % – проти; в Німеччині 37 % підтримують, 39 % проти; у Франції 29 % підтримують, 35 % проти. В Австрії більшість проти можливого приєднання України (52 %) і тільки 28 % – за.

Існують також побоювання інституційного характеру, а саме – як приєднання України вплине на політичну владу в ЄС та у світі. Польща та Данія налаштовані найбільш оптимістично: 43 % і 35 % громадян відповідно вважають вступ України позитивним для політичної влади в ЄС і 21 % і 19 % відповідно очікують негативного ефекту від приєднання України. В Австрії 42 % і у Німеччині 32 % опитаних вважають вступ України негативним фактором для перспектив реалізації політичного процесу в ЄС. Франція показала, що практично чверть громадян вважають вступ України позитивним

¹⁶ New poll: Europeans open to Ukraine joining the EU despite security risks, but cool on further enlargement of the bloc ahead of crucial European Council summit. ECFR. URL: <https://ecfr.eu/publication/europeans-open-to-ukraine-joining-the-eu-despite-security-risks/>

моментом, а 28 % негативним, Румунія: 31 % – за позитивний вплив вступу України, 28 % – негативний.

5. Аналізуючи перспективи України в ЄС, варто врахувати ті висновки, до яких свого часу дійшли Д. Аджемоглу та Дж. Робінсон (*Acemoglu, Robinson, 2012*), використавши у своїх інституційних побудовах найбільш інформативний та показовий приклад взаємодії інститутів – процес освоєння іспанцями Нового світу. На підґрунті дослідження країн Латинської Америки вони показали, що, якщо спостерігаються явища інституційної дивергенції, то її причини, по-перше, глибинні, по-друге, мають історичне коріння, по-третє, діють на довгих часових проміжках, *століттями зумовлюючи інституційну ефективність в країнах*. Для нас це може означати, що, будучи країною з переважно екстрактивними інститутами, Україна наражається на ризики недосягнення інституційного зближення з Європейським Союзом, водночас може понести інституційні втрати. Наочним для України негативним прикладом приєднання країни зі слабкими інститутами є досвід Болгарії, що після інтеграції в ЄС за переважною частиною показників інституційної ефективності знаходиться на низхідній стадії інституційної динаміки.

6. Досвідом інституційного реформування Греції доведено, що навіть відносно ефективні інститути не можуть встояти перед агресивною інституційною новацією, що може підірвати всю систему корінних інституційних ієрархій та створити умови для тотального контролю інтеграційного центру над інституційно приймаючою стороною.

У 2009 р. Греція була неспроможна вирішити проблеми дефіциту бюджету та зростання державного боргу, що значно вплинуло на фінансову стабільність і зумовило падіння рейтингів Греції на міжнародній фінансовій арені. Під тиском Європейського Союзу та Міжнародного валютного фонду в 2009 р. Греція вжила заходів усебічної економії через скорочення державних витрат і державного сектора, реформування податкової та пенсійної системи. Особливого значення набуло реформування базових інституційних основ економіки шляхом лібералізації сектора послуг, яка реалізовувалася як відкриття закритих професійних ринків та зменшення вартості

ліцензування (Корнівська, 2012). Лібералізація мала сприяти фінансовій стабілізації та зростанню ВВП, натомість ЄС отримав інституційно та економічно дестабілізовану Грецію, що до сьогодні не може здолати наслідки інституційної ломки та перебуває під жорстким контролем ЄС.

У випадку України в сучасних воєнних умовах дестабілізуючою може стати будь-яка інституційна новація. Також слід врахувати, що витрати приєднання України до ЄС зростатимуть як для ЄС, так і для кожної європейської країни, що недоотримає необхідного фінансування з європейських фондів через військову та наступну за нею відновлювальну допомогу ЄС Україні. Тому повоєнний жорсткий інституційний контроль України з боку ЄС є очевидним. Вже сьогодні зрозуміло, що європейський підхід до відновлюваних процесів в Україні передбачає ключову роль європейських та інших наднаціональних органів в організації та регулюванні реконструктивних процесів¹⁷.

7. Наріжним фактором, що сьогодні впливає на якість українського соціоінституційного середовища, поряд із економічною, фінансовою, гуманітарною дестабілізацією, є демографічна нестабільність та міграційні процеси, які зумовлюють фактичну непередбачуваність соціальних реакцій на інституційні зміни. Війна є не найкращим часом для глибокого інституційного реформування, навіть якщо йдеться про формування інклюзивного інституційного середовища.

8. Як показує історичний досвід, зародження інклюзивних інститутів потребує збігу багатьох передумов в єдино правильний історичний момент – у точці перелому (точці біфуркації). Україна саме у ній сьогодні і перебуває, водночас державна політика воєнного стану з об'єктивних причин не дозволяє виконати головну передумову розбудови інклюзивного інституційного середовища – *наявність широкої коаліції різнорідних сил, зацікавлених у створенні нових інститутів, і довгострокове визнання кожної з них права інших сил на захист своїх інтересів* (Acemoglu, Robinson, 2012).

¹⁷ EU Plans Hundred Billions for "Rebuild Ukraine", but Issues Remain. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2022/05/19/7139698/>

Прикладом такого переважно інклюзивного інституційного середовища слід вважати Європейський Союз періоду з початку формування і до введення євро, що характеризувався особливим еклектизмом як головним принципом організації соціоінституційного простору. Він передбачав первинність спільнот – професійних, етнічних, релігійних, територіальних мереж, що створюють систему неформальних інститутів, укладів, які захищаються системою формальних інститутів – державою. Захист державою інтересів первинних осередків суспільства забезпечував плюралізм, необхідний для функціонування ефективною системи інклюзивних інститутів. Наднаціональна домінанта, що стала вирощуватися в процесі посилення економічної та фінансової інтеграції в ЄС, привнесла уніфікованість як головний принцип здійснення державної політики, і разом з цим поступово нівелювала соціоінституційний еклектизм – основу інклюзивності європейських інститутів та ефективності держав.

9. Досліджуючи інституційну ефективність, ми не випадково звернули увагу на реакцію на пандемічну кризу у Середземноморських країнах (*див. статтю першу*). Це країни з істотним патріархальним шаром, який зумовив особливості інституційної реакції протягом гуманітарної катастрофи. Незважаючи на загальну невисоку державну ефективність, в умовах COVID-19 відбувалася адекватна мобілізація державних інститутів, яка належно оцінювалася суспільством. Це важливий соціоінституційний приклад: в умовах екзистенційної кризи взаємодія держави та громадянина може бути ефективною, *потрібний екзистенційний виклик та механізми солідаризації суспільства*.

На початку вторгнення Росії в Україну саме солідарність та самоорганізація були продемонстровані як ключові механізми, що забезпечували вітальність українського суспільства. І саме вони мають бути підтримані державною політикою в сучасних умовах війни та повоєнного відновлення.

Схильність до самоорганізації та солідарність спільнот – історично сформовані соціоінституційні особливості українського суспільства. Для України історично традиційними є професійні династії, бізнес-династії, сильні, розгалужені наукові спільноти, активним

завжди був студентський рух. Спільноти, малі групи – інституційно вигідна структура суспільства: вони можуть діяти більш рішуче та використовувати свої ресурси більш ефективно (Olson, 1965).

10. У сучасних умовах транскризового постпандемічного воєнного стану через цілком видимі об'єктивні причини українська державна політика не сконцентрована на соціоінституційних факторах розвитку, тим більше – на ролі спільнот у суспільстві (національних, професійних, релігійних тощо). На цьому тлі процеси дестабілізації традиційних спільнот в нашій країні йдуть повним ходом. Вимушена міграція поставила під удар родинні спільноти, карантин деформував студентські спільноти, заходи атестації руйнують наукові спільноти. Можна навести ще багато прикладів, які демонструють, що будь-які осередки вітальності та можливої інклюзивності руйнуються, а з ними і солідарність як принцип побудови соціоінституційного простору.

В умовах актуального поглиблення нерівності в доходах населення¹⁸, яке має ще й виражений регіональний характер, дестабілізація на рівні спільнот може призвести до внутрішньої громадянської дестабілізації.

Аналіз нерівності в Україні, проведений Національним інститутом стратегічних досліджень, свідчить про "тенденцію поглиблення нерівності в доходах населення з погляду регіонів, особливо тих, які найбільше страждають від воєнних дій – це призвело до виникнення нових найуразливіших груп. Унаслідок повномасштабного воєнного вторгнення РФ на українську територію 67 % внутрішньо переміщених осіб (ВПО) за походженням були зі Сходу України (за даними опитування загального населення на липень 2022 р.). Тим часом 9 % від загальної кількості опитаних ВПО не мали жодного доходу з початку війни, 47 % вказали, що зараз не отримують заробітної платні, а 35 % повідомили, що місячний дохід їхньої родини не перевищує 5 тис. грн, що на 1 500 грн менше, ніж мінімальна зарплатня в Україні. ВПО загалом утратили значно більше, ніж

¹⁸ Поглиблення нерівності в доходах населення в умовах збройної агресії проти України. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pohlyblennya-nerivnosti-v-dokhodakh-naselennya-v-umovakh-zbroynoyi>

інші, адже не лише покинули домівку, втратили житло й роботу, а й розділилися з родиною, з інституціями, за якими були закріплені, зі своїм побутом і звичним життям. До того ж зазвичай вони походили з відносно заможніших домогосподарств, як порівняти з тими, хто залишився. Водночас кращі оцінки поточного стану власного економічного становища за результатами загальнонаціонального опитування відзначено серед мешканців Заходу України¹⁹.

11. Знову зосередимося на тому, що сьогодні процес європейської інтеграції України в інституційному контексті варто розглядати як приєднання країни із слабкими інститутами на низхідній фазі інституційної динаміки до історично інституційно сегментованого, а актуально – інституційно розбалансованого інтеграційного об'єднання.

За цих умов для України важливим є формування власної, адекватної національно укоріненому типу економічного розвитку (Гриценко, 2023) інституційної архітекτονіки, заснованої на українській ідентичності (Яременко, 2007), тільки такий шлях може створити усталене інституційне підґрунтя для євроінтеграційних процесів.

Література

1. Архієреєв С. І. (2020). Довіра, соціальний капітал і системні витрати посттрансформаційної економіки. У кн.: Гриценко А. А. (ред). (2020). *Довіра у інституціональній архітектоніці економічного простору-часу*: монографія : у 2 т. / Національна академія наук України, ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України". Київ: Знання України. Т. 1.
2. Геєць В. М. (2011). Інститути соціалізації в Україні та країнах ЄС: тенденції розвитку та ключові відмінності. *Український соціум*. № 2. С. 7–34. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.007>
3. Гриценко А. А. (2023). Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. № 4. С. 38–54. <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2023.04.038>
4. Гриценко А. та інші. (2021). Досягнення та виклики європейської інтеграції України. *Журнал європейської економіки*. Т. 20. № 3. С. 548–572.
5. Корнівська В. (2018). Інституційні дисбаланси Європейського Союзу. В кн.: *Інститути фінансового посередництва в процесі формування інформаційно-мережевої економіки*. Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України. 436 с.

¹⁹ Там само.

6. Корнівська В. (2021) Європейський досвід адаптації соціально-економічного розвитку до кризових умов: програми та фінансові інструменти. *Проблеми економіки*. № 3. С. 22–34. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-3-22-34>
7. Корнівська В. О. (2022). Українська воєнна криза як частина глибинного світового трансформаційного процесу. *Проблеми економіки*. № 2. С. 22–31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31>
8. Корнівська В. О. (2012). Лібералізація економіки Греції: соціоінституційні наслідки. *Економіка і прогнозування*. № 2. С. 60–70
9. Корнівська В. О. (2024). Інституційна ефективність у контексті євроінтеграційних перспектив України. Стаття перша. Інституційна ефективність у країнах Європейського Союзу. *Економічна теорія*. № 1. С. 28–56. DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2024.01.028>
10. Палінчак М. та інші. (2016). Україна в системі європейської інтеграції. Ч. 1. Монографія / ДВНЗ "Ужгородський національний університет". Ужгород: ТОВ "РІК-У". 344 с.
11. Сіденко В. Р. (2017). Кризові процеси у розвитку інтеграції в ЄС: витоки та перспективи. *Економіка і прогнозування*. № 1. С. 7–34. <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.007>
12. Черненко Т. В. (2014). Досвід євроінтеграції Болгарії. Аналітична записка. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/dosvid-evrointegracii-bolgarii-analitichna-zapiska>
13. Яременко О. Л. Панкратова О. (2007). Інститути і економічна свобода господарюючих суб'єктів. *Економічна теорія*. № 3. С. 56–71.
14. Acemoglu D., Robinson J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. 546 p. <https://doi.org/10.1355/ae29-2j>
15. Olson M. (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press. 176 p. <https://doi.org/10.4159/9780674041660>

Надходження до редакції 03 червня 2024 року

Прорецензовано 13 червня 2024 року

Підписано до друку 29 червня 2024 року

References

1. Arkhiereiev, S. I. (2020). Trust, antisocial capital and systemic costs of the post-transformational economy. In: *Grytsenko A.A. (Ed.). Trust in the institutional architecture of economic space-time: in 2 volumes (vol. 1)*. National academy of sciences of Ukraine, Institute for economics and forecasting of the NAS of Ukraine. Kyiv: Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
2. Heyets, V. M. (2011). Socialization institutions in Ukraine and EU countries: tendencies of development and key differences. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 2, 7-34. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.007> [in Ukrainian].

3. Grytsenko, A. A. (2023). Nationally rooted economic development as a local response to the global geoeconomic shifts. *Ekon. Ukr. – Economy of Ukraine*, 2, 7-34. <https://doi.org/10.15407/econo myukr.2023.04.038> [in Ukrainian].
4. Grytsenko, A. et al. (Nov. 2021). Achievements and challenges of Ukraine's european integration. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 20(3), 518-41, <https://doi.org/10.35774/jee2021.03.493>.
5. Kornivska, V. (2018). Institutional imbalances of the European Union. *In the book: Institutes of financial intermediation in the process of formation of the information and network economy*. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].
6. Kornivska, V. (2021). European Experience in Adapting Social and Economic Development to Crisis Situation: Programs and Financial Instruments. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 3, 22-34. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-3-22-34> [in Ukrainian].
7. Kornivska, V. O. (2022). The Russian-Ukrainian War Crisis as Part of the Profound Global Transformation Process: The Financial Mechanisms for Stabilization and Recovery. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 2, 22-31. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2022-2-22-31> [in Ukrainian].
8. Kornivska, V. O. (2012). Liberalization of the Greek economy: socio-institutional consequences. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 2, 60-70 [in Ukrainian].
9. Kornivska, V. O. (2024). Institutional efficiency in the context of Ukraine's prospects of European integration in the countries of the European Union Article 1: Institutional effectiveness in the EU countries. *Ekon. teor. – Economic theory*, 1: 28-56. <https://doi.org/10.15407/etet2024.01.028> [in Ukrainian].
10. Palinchak, M. et al. (2016). Ukraine in the system of European integration. Part 1. Monograph / Uzhhorod National University. Uzhhorod: TOV "RIK-U" [in Ukrainian].
11. Sidenko, V. R. (2017). The crisis processes in the EU development: origins and prospects. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 7-30. <https://doi.org/10.15407/eip2017.01.007> [in Ukrainian].
12. Chernenko, T. V. (2014). Experience of European integration of Bulgaria. Analytical note. *National Institute of Strategic Studies*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/dosvid-evrointegracii-bolgarii-analitichna-zapiska> [in Ukrainian].
13. Yaremenko, O. L., Pankratova, O. M. (2007). The institutes and economic freedom of the economic units. *Ekon. teor. – Economic theory*, 3, 56-71 [in Ukrainian].
14. Acemoglu, D., Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. <https://doi.org/10.1355/ae29-2j>
15. Olson, M. (1965). *The Logic of Collective Action. Public Goods and the Theory of Groups*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674041660>

Received on June 03, 2024.

Reviewed June 13, 2024

Signed before printing June 29, 2024